

Dekontaminacija Balkana

Katarina Luketić

Stereotipi o Balkanu i "balkanskom sukobu" u kojima smo svi podjednako i žrtve i heroji i zločinci nisu samo vidljivi u diskursu inozemnih političara i autora, već su postali i sastavni dio naše slike o sebi, načina na koji pišemo o ratu, načina na koji pristupamo ključnim pojmovima – krivnji i odgovornosti

Balkan je područje trajne nestabilnosti. Svi su narodi bivše Jugoslavije isti i jednako krivi za rat. Mi sjedimo na buretu baruta, i samo je pitanje kada će ono ponovno eksplodirati. Ovdje je ukorijenjena vječna mržnja i zato su sukobi među balkanskim narodima neminovni i u budućnosti. Sve su strane podjednako sudjelovale u krvavom balkanskom piru. Povijest se ponavlja, i malo toga možemo učiniti da se to promijeni... I tako dalje, u sličnom stilu ponavljaju se u medijima, politici, književnosti, znanosti..., ili pak u našim privatnim razgovorima, predodžbe i stereotipi o Balkanu kao nesigurnu, primitivnu i zavađenu prostoru gdje je nemoguće održati mir. Te su kolektivne slike dijabolična i povijesno začarana prostora na kojemu živimo u optjecaju već dugo, točnije od 19. stoljeća i intenzivna otkrivanja zaostale balkanske egzotičnosti od inozemnih diplomata, putnika i književnika. Međutim, ono što je novo i što je u taj opširni imaginarij o Balkanu upisano od početka proteklog rata jest upravo prevlast slika o nasilju, neizbježnosti sukoba i nekoj dubinskoj iskvarenosti svih ovdašnjih naroda. Iskvarenosti zbog koje, navodno, nikada nećemo biti u stanju u potpunosti prihvatiti zapadnjačka civilizacijska načela, demokraciju i toleranciju, i zbog koje ćemo biti vječno osuđeni na neki oblik stranog tutorstva.

Zatočeni u "zvjerinjaku Europe"

Prema takvim predodžbama balkansko je tlo od početka devedesetih zatrovano supstancijom zla čijem pogubnu utjecaju nijedan stanovnik ovih prostora ne može umaknuti. U golemoj literaturi koju su o ratu u bivšoj Jugoslaviji napisali inozemni političari, ratni reporteri, obični vojnici... nalazimo jednako golem raspon različitih metafora, stereotipa i interpretacija kojima se potvrđuje postojanje gotovo nadnaravna, povijesnog usuda na ovim prostorima. Tako smo mi, navodno, stalna prijetnja civiliziranom svijetu, mi smo "zvjerinjak Europe", i svaki je naš pokušaj "bijega s Balkana" nemoguć. S jedne strane, do tako masovnog prihvaćanja balkanističkoga diskursa u zapadnoj literaturi došlo je kako bi se prikriilo nepoznavanja povijesti naroda ovih prostora te društvenog i političkog konteksta rata. (To ilustriraju i riječi opravdanja Richarda Holbrookea: "ovdašnja je povijest isuviše komplicirana (ili trivijalna) da bi je vanjski promatrač mogao razumjeti".) S druge – što je zapravo i najčešće – tim se poopćavanjima nastoji prikriti uloga zapadnih političara u proteklom ratu, njihovo trgovanje sa zločincima, nesposobnost i nevoljkost da se intervenira i spriječi sukob. Jer, ako već ovdašnjim narodima upravlja vjekovna, plemenska mržnja, ako su oni "do srži iskvareni barbari", onda nijedna politička i vojna intervencija Zapada ne bi imala koristi. (To rašireno shvaćanje potvrđuje primjerice američki analitičar, vrlo utjecajan u Clintonovo vrijeme, Robert Kaplan pišući u knjizi *Duhovi Balkana*:

“Bio je to svijet zatvoren u svome vremenu: zamračena pozornica na kojoj su ljudi bjesnili, prolijevali krv, imali vizije i padali u ekstazu.”)

No, budimo poštteni, stereotipi o Balkanu i “balkanskom sukobu” u kojima smo svi podjednako i žrtve i heroji i zločinci nisu samo vidljivi u diskursu inozemnih političara i autora, već su postali i sastavni dio naše slike o sebi, načina na koji pišemo o ratu, načina na koji pristupamo ključnim pojmovima – krivnji i odgovornosti. I ovdašnji su mediji, političari, znanstvenici, umjetnici... pridonijeli stvaranju (post)ratnog diskursa o Balkanu, o neiskorjenjivoj “balkanskoj mržnji”, “prostoru nesigurnih granica i stalne prijetnje od izbijanja sukoba”, “opasnom raskrižju Istoka i Zapada” i sl. I mi smo, dakle, sudjelovali u proizvodnji slike o Balkanu kao najzaostalijem europskom Drugom, što potvrđuju i tzv. *mikrobalkanizmi* vidljivi u tendencijama svakog ovdašnjeg naroda da svoga susjeda promatra kao neprijateljskog Drugog, kao utjelovljenje “balkanstva” (Slovenci Hrvate, Hrvati Srbe, Srbi Bošnjake i Albance...). Granica prema omrznutu barbarskom Orijentu – a Balkan je njegovo predvorje – pomiče se tako sve istočnije, ovisno o državnom i nacionalnom kontekstu iz kojega promatramo.

Ekskluzivni prostor mržnje

Balkan je izrazito u posljednjih petnaestak godina od geografskog pojma koji u sebi sadrži određena povijesna, kulturološka, nacionalna i sl. obilježja – kakva primjerice ima i Mediteran argumentirano predstavljen u Braudelovoj koncepciji povijesti – postao “ekskluzivni” prostor mržnje, nasilja i sukoba, uopće djelovanja razarajućih i čudovišnih sila. Uz to mistificiranje prostora, i naše su vođe – od Tita do navodno “jednakih u zločinu” Tuđmana, Izetbegovića i Miloševića – sebi pridodali megalomanske ili od drugih dobili mitske i nadnaravne osobine. A te osobine koje su u oficijelnom javnom diskursu pridodane vođama, bilo da koriste glorificiranju bilo sotoniziranju, onemogućavaju objektivno prosuđivanje njihove povijesne uloge, njihove stvarne krivnje i odgovornosti u ovome ratu. O kakvoj je mašineriji metaforizacije riječ pokazuju i pisanja medija u povodu Miloševićeve smrti, primjerice hrvatskih u kojima je on uglas nazvan “najvećim balkanskim krvnikom” ili “balkanskim satrapinom” (jer primordijalni je hrvatski strah upravo onaj od pripadnosti Balkanu); ili pak srpskih u kojima je sve vezano uz *voždovu* smrt obavijeno teorijom zavjere i *svetačkom/vampirskom* tajanstvenošću: od toga kako je umro, gdje će se i kako pokopati, zašto baš ispod lipe, do toga je li prokletstvo što je pogreb obavljen bez svećenika, je li obitelj Milošević ukleta zbog nekoliko samoubojstava, što je ruski general i izaslanik njegove žene stavio s Miloševićem u grob itd.

Čitava ta podivljala diskurzivna konstrukcija o Balkanu (i Jugoistočnoj Europi), o ovdašnjem prostoru, vođama, narodima i vjerama izaziva kod dobrog dijela stanovnika osjećaj da prebivamo u nekoj vrsti zemaljskog pakla iz kojega, koliko god se trudili, ne možemo pobjeći. Prepušteni toj podčinjenoj poziciji u koju su nas doveli drugi, ali i mi sami na nju pristali, mnogi više ne vjeruju u mogućnost promjene, u vlastitu sposobnost da se dokaže kako nismo svi isti, kako su određeni ljudi krivi za zločine, kako su određeni ljudi prešutno odobravalali te zločine, te kako postoje sudske, ali i političke i moralne instance preko kojih se nečija krivnja i nečija odgovornost mogu dokazati. (Zbunjenost vlastitom ulogom u proteklom ratu, koja se očitovala u deklamativnu ispiranju savjesti, pokazali su i neki hrvatski intelektualci kada su upravo u prvom broju *Zareza* 1999. godine raspravljali o Karlu Jaspersu, krivnji i odgovornosti.)

Moj susjed ratni zločinac

Da su ratni zločinci najčešće normalni ljudi koji se u predahu od ubijanja mogu odmarati igrajući se sa svojim unucima, okopavajući vrt, posjećujući susjede..., da mogu biti očajni zbog ljubavi ili duboko dirnuti dječjim pjevanjem..., pokazala je izvrsno Hannah Arendt u svojoj knjizi o suđenju Eichmannu u Jeruzalemu. Eichmann svoju ulogu u nacističkoj Njemačkoj nije doživio ni najmanje problematično, tvrdio je da je on samo želio dobro služiti svojoj državi. Izravno nije pucao ni u koga, čak mu je prilikom prisustva jednom masovnom pogubljenju u Ukrajini i pozlilo. Na suđenju se branio time da je spasio mnoge Židove (poznato je da je svaki nacist imao “svoga Židova” čije bi ga spašavanje navodno trebalo osloboditi svake krivnje), a to kakvim je sebe smatrao pokazuje i detalj da je, nakon što mu je policajac dao na čitanje Nabokovljevu *Lolitu*, istu za dva dana zgrožen vratio, ustvrdivši: “Vrlo nemoralna knjiga”.

Poput Eichmanna, i većina zločinaca iz rata na prostoru bivše Jugoslavije doživjet će sebe kao nedužne ljude, kao one koji su samo savjesno izvršavali naređenja ili su pak u ime viših interesa morali činiti ne osobito ugodne stvari. Pripadnici postrojbe Škorpiona koji su sudjelovali u genocidu Srebreničana i snimili dvadesetak sati videomaterijala o svojoj akciji i dalje normalno žive u Srbiji, većinom u mjestu Šid blizu hrvatske granice. Zločine nisu izvršili u nekom stanju afektivne mržnje ili pod tuđom prisilom; a o tome koliko su bili zaokupljeni time da dobro obave posao svjedoči i činjenica da su snimanje egzekucije maloljetnih muslimana prekinuli kako bi promijenili bateriju na kameri. Ni nakon rata većina ih ne osjeća kajanje; a njihove su snimke gledane među sugrađanima s odobravanjem, kao krunski dokaz njihove ratne hrabrosti.

Normalni građani normalne države na Balkanu

Izjednačavanje krivnje za rat i genocid, s jedne strane, te pristajanje na diskurs o "balkanskoj mržnji" i neizbježnoj "zloj kobi" ovih prostora, s druge, dovodi do toga da se stvarni zločinci oslobađaju pravne i moralne krivnje te šalje poruka kako su kompromisi, nesuprotstavljanje moći i stalno podržavanje onih na vlasti – što su devedesetih provodile mase pomagača i pristaša zločinačke politike – zapravo mudre i isplative odluke koje smo svi trebali donijeti. Jednako tako, mistificiranje ratnih vođa, prizivanje njihovih čudovišnih, nadnaravnih i opako moćnih osobina dovodi do rasta straha i rasta nepovjerenja u to da ih je moguće pobijediti.

Sadašnja praksa nekažnjavanja ratnih zločinaca, prekranje neposredne povijesti, izostanak lustracije te činjenica da mnogi ljudi koji su devedesetih predvodili ili osmišljavali zločine nekažnjeno uživaju iste pozicije kao i tada - izazivaju uvjerenje žrtava da je istina nepovratno izgubljena i da krivnja nikada neće biti dokazana. Tom osjećaju da su iznevjereni pridonosi i lakoća s kojom žrtve i zločinci zamjenjuju svoja mjesta, odnosno lakoća s kojom se dojučerašnji tihi pristaše zločina samoproglašavaju najvećim žrtvama ovoga rata, žrtvama represivnog totalitarnog sustava poput onog Miloševićeva.

Koliko god zbog svega toga danas bili razočarani, i koliko god nas je možda umorilo traganje za ratnom istinom, ne bismo se smjeli prepuštati defetizmu, ne bismo smjeli pristajati na tu retoriku o "jednakoj krivnji za rat" koju su nam podvalili upravo oni objektivno krivi, ne bismo se smjeli dobrovoljno ogledati u metaforama o "iskonskoj balkanskoj mržnji" i "trajnoj balkanskoj nestabilnosti". Važno je istraživati i prosuđivati, glasno zahtijevati kazne i nedvosmisleno govoriti o ratnim događajima, jer ćemo jedino tako moći – u svojim i tuđim očima – postati normalni građani neke normalne države na Balkanu. ☐➤